

Київський університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

ЧЕРНЕНКО Ірина Миколаївна

ТЕРМІНОСИСТЕМА ПСИХОЛОГІЇ У РОСІЙСЬКІЙ МОВІ:
СТАТИКА-ДИНАМІКА

Спеціальність 10.02.01 - російська мова

Автореферат
на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1993

Робота виконана на кафедрі російської мови Київського університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник

доктор філологічних наук, доцент
Л.О.Кудрявцева

Сфідційні опоненти

доктор філологічних наук, професор Т.К.Чертогузька
кандидат філологічних наук,
доцент С.В.Кокойло

Провідна установа

Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться "25" лютого 1994 р. о 10
годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068.18.16 у
Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою 252017,
Київ-17, бульвар Т.Шевченка, 14, ауд. 64.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
університету: /вул. Володимирська, 58/.

Автореферат розісланий "24" січня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради
кандидат філологічних
наук, доцент

Шахова

Шахова Л.І.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00801465 (0)

Дослідження терміносистеми психології російської мови є надзвичайно актуальним. Недивлячись на те, що психологія – наука з розвинутим концептуальним апаратом, тривалими традиціями, російська психологічна термінологія сформувалась порівняно недавно. Першою спробою фіксації російських психологічних термінів є Психологічний словник за ред. Б.Є.Варшави, Л.С.Виготського, виданий у 1931 році. Назване лексикографічне видання є немов би початком відліку формування терміносистеми психології у російській мові. Бурхливий розвиток психології як науки за порівняно короткий 60-річний період дозволяє простежити шляхи створення, розвитку і вдосконалення термінів, реалізацію семантичних процесів, певні тенденції, способи і засоби термінотворення. Вивчення терміносистеми психології дозволяє також зробити важливі теоретичні висновки, що відображують специфіку мов гуманітарних наук, їх наближеність до повсякденної мови, на якій свідомість суб'єкта часто себе висловлює. Необхідно відмітити, що російська психологічна термінологія до цього часу не підлягала системному лінгвістичному аналізу. Є окремі розробки теми у вигляді статей, в яких представлені або тезаурусний опис окремих російських термінів /С.Є.Нікітіна/, або аналіз німецьких термінологічних одиниць /Л.Т.Жукова/, або результати перекладу психологічних термінів з англійської мови на російську /Є.В.Нікошкова/.

Таким чином, актуальність нашого дослідження визначається тим, що у ньому вперше російська психологічна термінологія підлягає багатоаспектному лінгвістичному аналізу.

Метою дослідження є всебічний аналіз російської психологічної термінології, дослідження словотворчих і семантичних процесів, що відбуваються у ній, а також тенденцій, закладених у розвиток цих процесів.

У ході роботи вирішувались такі завдання, обумовлені поставленою метою:

1. Дати характеристику структури терміносистеми психології та її складу. Визначити основні джерела формування терміносистеми.

2. Описати і проаналізувати взяті у синхронії психологічні терміни в семантичному і словотворчому планах.

3. Визначити найбільш характерні способи і продуктивні моделі термінотворення для розкриття особливостей деривації психо-

логічних термінів.

4. Провести аналіз загальнономовних семантичних процесів у даній терміносистемі /синонімії, антонімії/.

5. Описати і проаналізувати динаміку розвитку терміносистеми психології у діячності, розкрити основні тенденції цієї динаміки, її особливості.

Об'єктом дослідження є психологічні терміни /біля 4000/, вилучені методом суцільної вибірки з: 1/ Психологічного словника за ред. Б.Є.Варшави, Л.С.Виготського, виданого у 1931 р. /біля 1000 термінів/; 2/ Психологічного словника за ред. В.В.Давидова, А.В.Запорожця, В.Ф.Ломова, 1983 року видання /біля 1500 термінів/; 3/ лексикографічного видання "Психологія . Словник" за ред. А.В. Петровського, М.Г.Ярошевського, виданого у 1990 році /біля 1500 термінів/. Вибір першоджерел обумовлений тим, що словник 1931 р. є першою найбільш повною фіксацією російської психологічної термінології, а словники 1983 р. і 1990 р. – найбільш повні сучасні лексикографічні джерела з психології, видані різними авторами. Аналіз вказаних словників дозволяє нам подати опис терміносистеми психології як у синхронії, так і в діячності, визначити основні тенденції розвитку терміносистеми.

Методологія і методика дослідження. У ході роботи застосовується лінгвістичний метод опису досліджуваних мовних явищ на основі лексикографічних даних з елементами компонентного аналізу, дефініційний і словотворчий аналіз. У роботі використовуються прийоми суцільної вибірки лексичних одиниць, синхронного і діячнного дослідження термінів і терміносполучень. Для визначення міри продуктивності застосовуються елементи методу симптоматичної статистики. Використовується також метод "польового структурування".

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

1/ у ньому вперше репрезентується система російських психологічних термінів;

2/ вперше застосовується метод поля для виявлення і опису структури терміносистеми, а особливості її лексичного складу пояснюються в залежності від належності термінів до центру, периферії чи маргінальної зони;

3/ вперше дається комплексний аналіз терміносистеми психології як динамічної, виділяються провідні тенденції цієї динаміки;

4/ даються практичні рекомендації щодо внесення деяких втрачених термінів у сучасні психологічні словники.

Теоретична цінність дослідження полягає у тому, що запропонована концепція моделювання терміносистеми психології дозволяє дати цілісний опис терміносистеми психології у статичній та динамічній, визначити специфіку мови гуманітарних наук.

Практична значимість дисертаційної роботи визначається можливостями використання її висновків:

1/ для дослідження проблем розвитку гуманітарних наук, а саме новітніх, що виникли на стику різних дисциплін, що вивчають один і той же об'єкт різними способами. При цьому нова дисципліна може не створити принципіально нової термінології, але залучає до свого кола термінологію дисциплін-джерел;

2/ з метою впорядкування всього корпусу психологічних термінів, позбавлення від надмірних синонімів, омонімів, а також внесенню деяких втрачених термінів;

3/ при викладенні теоретичного курсу лекцій по темі "Термінологічна лексика", а також на практичних заняттях по словотворенню;

4/ для термінографії – теорії і практики створення термінологічних словників, а саме психологічних.

На захист виносяться такі положення:

1. Структура психологічної терміносистеми відображує загальну тенденцію мов гуманітарних наук до інтерференції, взаємодії та "перетіканню" термінів, впливу точних та природничих наук і є польовим утворенням, що складається із трьох зон – ядра, периферії, маргінальної зони.

2. Особливість об'єкту психологічних досліджень обумовила специфічну наповненість польових зон у структурі терміносистеми: найменш насичені ядро /20% всіх термінів/ і периферія /10% всіх термінів/; найбільш насичена маргінальна /змішана, що пересікається з іншими терміносистемами/ зона /70% всіх термінів/.

3. Динаміка терміносистеми психології має подвійну обумовленість, пов'язану з розвитком наукової думки взагалі, а також з початковим етапом формування і розвитку російської психологічної науки.

4. У терміносистемі психології діють ті ж семантичні процеси і словотвірні моделі, що і в літературній мові, а також в

інших термінологіях /синоніміко-антонімічні зв'язки, полісемія, гіпонімія, афіксальне термінотворення, композиція, юктапозиція/. У той же час для психологічної термінології характерна одна особливість: поділ лексичного складу терміносистеми на терміни і термінізовані слова, у залежності від зміни смислової структури вихідної лексики у процесі термінізації.

Апробація роботи.

Основний зміст роботи знайшов відображення у доповідях, зроблених на конференціях молодих вчених /Київ, КДУ, 1990, 1991, 1992 рр./, на термінологічних читаннях /Київ, 1991 р./, на міжнародній науковій конференції "Проблеми мов для спеціальних цілей, наукової і професійної комунікації" /Київ, 5-6 травня, 1992 р./ і публікаціях. Результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри російської мови філологічного факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із Вступу, трьох розділів з висновками до кожного з них, загальних висновків, списку основної використаної літератури.

У Вступі обґрунтовується вибір теми і її актуальність, формулюються мета і завдання дослідження, визначається наукова новизна, теоретичне і практичне значення, матеріал і методи дослідження.

У першому розділі "Склад і структурна організація терміносистеми психології" вказуються особливості психологічної термінології, пов'язані з формуванням психології як науки, описується структурна організація терміносистеми психології, а також дається лексико-семантична характеристика термінів.

До кінця XVI століття явища, що вивчає психологія, позначались загальним терміном "душа" і вважались предметом одного з розділів філософії. Термін психологія був вперше введений у кінці XVI століття німецькими вченими Р.Гокленіусом і О.Кассманом. Початком психології як самостійної науки прийнято вважати роботу В.Вундта "Основи фізіологічної психології" /1874 р./. На рубежі XIX-XX ст. почався шведський розвиток психології, стимульований успіхами природознавства, медицини. Особливо інтенсивний розвиток психології відбувається у XX столітті, а саме з 30-х років. Сучасна психологія має значну кількість відгалужень, що виступають у вигляді окремих галузей, багато з яких придбали самостійний

статус. У структурі терміносистеми психології знайшли відображення такі складні процеси, як взаємодія і взаємовплив наук в епоху НТР, "перетікання" ряду термінів з одних областей знання в інші, використання методів точних наук.

Для опису структури терміносистеми психології нами застосований метод поля. До недавнього часу даний метод використовувався для дослідження функціонально-семантичних, лексико-семантичних полів, польової структури лексичного значення /Ю.М.Караулов, О.В.Бондарко, Г.С.Шур, А.М.Кузнецов, І.А.Стернін, З.І.Комарова та інші/. В останній час з'являються роботи, в яких польовий метод застосовується більш широко /М.Мамудян, Л.О.Кудрявцева/. Спираючись на вказані дослідження, ми зробили спробу використати метод поля для структуризації терміносистеми психології.

Традиційно в структурі поля виділяються дві зони – ядро і периферія. Однак, у терміносистемі, що аналізується, здається доцільним виділити також особливу, маргінальну /змішану, перехідну/ зону, що об'єднує терміни, спільні для декількох терміносистем /від лат. *marginalis* – той, що знаходиться на краї/*.

Як критерії віднесення термінів до тієї чи іншої зони ми використовували принцип функціонування, а також початкового виникнення термінологічних одиниць у тій чи іншій галузі науки.

Ядро психологічної терміносистеми, тобто терміни, що виникли у психології і означають основні категорії даної науки, становить собою декілька тематичних підгруп, складові одиниці яких означають: а/ психічні процеси /защита психологическая, высшие психические функции, натуральные психические функции/; б/ психічні стани /инсайт, вера, надежда/; в/ галузі і напрямки психології /авиационная психология, глубинная психология/; г/ компоненти структури особистості /сверх-Я, личностный конструкт/; д/ почуття, емоції /любовь, страх, ненависть, зависть/ і т.д. Більшість ядерних термінів має у психології одне значення. Однак, у деяких термінів спостерігається категоріальна багатозначність: проекция /процес і

* Див. виділення маргінальної зони мовної моделі /М.Мамудян "Лінгвістика". – М.: Прогрес, 1985 р./, а також маргінальної зони лексико-семантичної конденсації /Л.О.Кудрявцева "Моделювання динаміки словникового складу /на матеріалі лексичних новацій російської мови"/. Дисерт. ... доктора філол. наук. – М., 1992 р./.

результат/, переживання /процес і стан/, психоаналіз /методи, напрямки/

Характеризуючи ядро, необхідно відзначити, що по кількісному складу воно незначне: ядерні терміни складають близько 20% термінологічних номінацій психології. У цьому - відмінність даної терміносистеми від термінологій таких, наприклад, наук, як математика, фізика, медицина та ін.

Периферійну зону терміносистеми психології формують терміни, що запозичені з інших наук і спеціалізували у психології своє значення.

Так, запозичений з медицини термін атрофія придбав у психології певну специфікацію значення. Пор.: "Атрофія - уменьшение массы и объема органа или ткани, сопровождающееся ослаблением или прекращением их функций; в основе А. лежат расстройства питания тканей, приводящие к постепенному замещению паренхиматозных элементов фиброзной тканью"./Енциклопедичний словник медичних термінів, т.І, М., 1982 р., с.102/. "Атрофія /в психології/ - дегенерація некоторой психической функции вследствие отсутствия упражнения или неблагоприятных, травмирующих воздействий /продолжительный эмоциональный стресс, конфликт, фрустрация, наркотики, интоксикация и др./ /Психологія. Словник, М., 1990 р., с.31/. У терміносистемі психології архісема "дегенерація" співвідносна з архісемою "зменшення", що ірредставлена у медичному словнику*. У психологічній терміносистемі випадають семи "маса", "об'єм", "орган", "тканина". Їх місце займає сема "функція", яка присутня і в медичному тлумаченні терміна, однак на одному з останніх місць. У психології сема "функція" є основною диференційною семою і займає одне з перших місць. Крім того, у психології з'явилась нова диференційна сема "психічний". Таким чином, у даній терміносистемі термін атрофія спеціалізував своє значення.

Звуження значення, його спеціалізація відбулися у терміна семіотики знак, що став загальнонауковим. У різних напрямках психології даний термін придбав гіпоніми. Пор.: "Знак - стимул в схемі "стимул-реакція", - у біхевіористів; Знак - символ, носитель

* Пор.: "Дегенерація - уменьшение и упрощение органов в процессе исторического развития тех или иных организмов" /Словник іноземних слів., М., 1954 р., с.203/.

бессознательных влечений, - в психоанализе; Знак - сигнал, носитель социальных отношений, - в символическом интеракционизме". /Психология. Словник., М., 1990 р., с.124/. Таким чином, у терміна знак в психології з'являється категоріальна багатозначність: знак-стимул, знак-символ, знак-сигнал.

Характеризуючи периферійну зону, необхідно відзначити, що вона є найменш насиченою у структурі поля: її формують біля 10% термінів.

Особливістю терміносистеми психології є те, що переважна більшість термінів запозичена із терміносистем інших наук без зміни значення, тобто без вторинної термінізації. У зв'язку з цим здається доцільним виділити у структурі поля терміносистеми особливу, маргінальну зону, у якій функціонують терміни, спільні для цілого ряду терміносистем. Характеризуючи маргінальну зону, необхідно виділити три групи наук, з яких запозичуються терміни:

а/ природничі науки /біологія, фізіологія, зоологія, медицина/: абулія, апраксія, градієнт, локомоція, рефлекс, сон;

б/ соціальні науки /філософія, соціологія, педагогіка, логіка/: авторитет, волюнтаризм, воспитание, дедукція, имідж, індукція, каузальність, комунікація, мислення, суження;

в/ точні науки /математика, кібернетика, фізика/: альфа-ритм, альфа-ритм, інформаційна модель, інформаційний пошук, корреляційний аналіз і т.д.

Через те, що психологія у значній мірі була сформована на базі фізіології, медицини і біології, переважна більшість термінів маргінальної зони запозичені з даних наук. Таким є, наприклад, ядерний для фізіології термін рефлекс. Порівняємо дефініції даного терміна у психологічному словнику, а також в інших галузевих словниках: "Рефлекс - опосередкована нервною системою закономірна відповідна реакція організму на подразнитель" /Психологія. Словник, М., 1990 р., с.340/. "Рефлекс - возникновение, изменение или прекращение функциональной активности органов, тканей или целостного организма, осуществляемое при участии ЦНС в ответ на раздражение рецепторов организма" /фізіологічний словник, М, 1987, с.320/. "Рефлекс - реакция организма на раздражение, осуществляемое при участии нервной системы" /Енциклопедичний словник медичних термінів, т.Ш, М., 1982 р., с.44/. "Рефлексы - реакции организма, осуществляемые нервной системой в ответ на воздействие

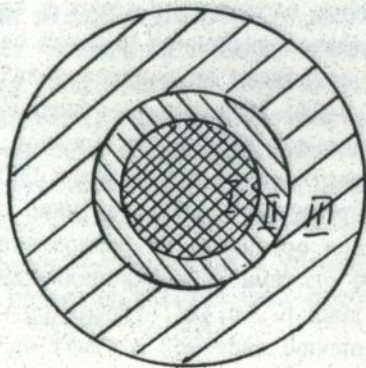
внешних или внутренних раздражителей" /Біологічний енциклопедичний словник, М., 1989 р., с.538/. Порівняльний аналіз дефініцій даного поняття показує абсолютну тотожність їх семних компонентів: архісема - "реакція", диференційні сами - "організм", "центральна нервова система", "відповідь", "роздратування", "рецептори".

Значна кількість термінів маргінальної зони у психології запозичена з медицини. Частина з них /біля 10% маргінальної зони/ є назвами різних патологічних станів психіки і фізіології людини. Дефініції даних термінів у психологічному та медичному словниках абсолютно ідентичні. "Акалькулія - нарушение способности производить арифметические действия, обусловленное поражением теменной и затылочной долей доминантного полушария головного мозга" /Енциклопедичний словник медичних термінів, т.1, М., 1982 р., с.31/. "Акалькулія - нарушение счета и счетных операций как следствие поражения различных областей коры головного мозга" /Психологія. Словник, М., 1990 р., с.13/.

Без вторинної термінізації запозичені такі базові для філософії терміни, як мышление, мировоззрение, сознание, самосознание, отчуждение та ін.

Маргінальна зона у польовій структурі терміносистеми психології є найбільш насиченою, її формують біля 70% термінологічних одиниць.

Польова модель терміносистеми психології може бути представлена у графічному вигляді:

- I - ядро /20%/ - власне психологічні терміни;
 II - периферія /10%/ - терміни, запозичені з інших наук, що підлягли спеціалізації /"звуженню"/ значення;
 III - маргінальна зона /70%/ - терміни, запозичені з інших наук без зміни значення.

По своєму походженню психологічні терміни є як власне російськими, так і запозиченими. У психології активні всі три типи запозичень: 1/ терміни, утворені із запозичених елементів; 2/ терміни - оригінальні запозичення; 3/ терміни - кальки іншомовних термінів /Д.С.Лотте/.

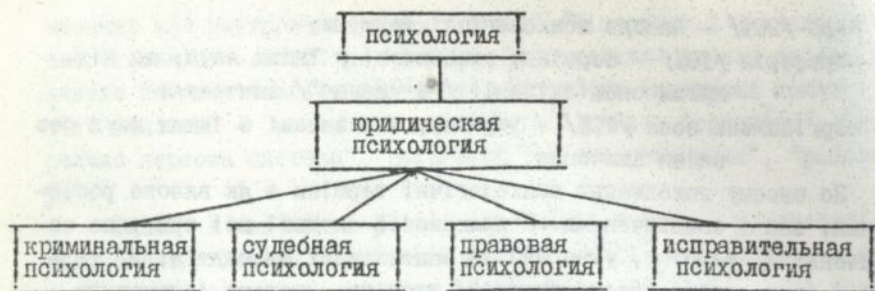
Серед запозичень особливо розповсюджені номінації, утворені на базі греко-латинських елементів, наприклад: биоритм, інтроспекція, психопатія і т.д. Оригінальні запозичення представлені у психології двома видами: буквальними і перетвореними /термінологія Д.С.Лотте/. Буквальних запозичень порівняно небагато. Більша частина веде походження від грецької мовної основи: апраксія /грецьк. *apraxia* /, катарсис /грецьк. *katharsis* / і т.д. Рідше у цій групі зустрічаються запозичення із європейських мов: стресс /англ. *stress* /, транс /франц. *trance* /, гештальт /нім. *Gestalt* /.

Набагато ширше розповсюджені оригінальні запозичення, що характеризуються опущенням чи доданням якого-небудь елемента. Деякі терміни, що прийшли із грецької та латинської мов, утворені шляхом відсічення фіналей: аналіз /грецьк. *analysis* /, афект /лат. *affectus* /. Частина термінів придбала у російській мові родову флексію - ИЯ: абулія /від грецьк. *a* - заперечувальна частка і *bulē* - воля/; аграфія /від грецьк. *a* - заперечувальна частка і *grāho* - пишу/.

Кальки є найменш продуктивним типом запозичень. У незначній кількості представлені всі три типи кальок /по термінології О.В. Суперагської/: морфемні - бессознательное /нім. *unbewusst* /; лексемні - игра /нім. *Spiel* /; фразеологічні - мозгова атака /англ. *brain storming* /.

У досліджуваному терміномасиві широко розповсюджені родо-видові відносини, що кваліфікуються як гіпонімія. Гіпонімічні відносини представлені у різних тематичних групах, серед яких особливо виділяються назви психічних процесів, а також назви галузей психології.

Такі багатоярусні гіпонімічні відносини спостерігаються, наприклад, у терміна юридическая психология:

Для терміносистеми психології характерні такі загальномовні семантичні процеси, як синонімія і антонімія. Всі синоніми, що зустрічаються у даному терміномасиві, ми відносим до термінологічних дублетів, оскільки вони співвідносяться з одним і тим же об'єктом. Різні групи дублетів відображують процеси розвитку терміносистеми психології. Так, виділяється значна група дублетних термінологічних пар, яка складається з російських та іншомовних слів: близорукость - миопия, внушение - сугестия, восприятие - перцепция, самонаблюдение - интроспекция і т.д. Відмічені одиничні випадки, коли обидва синоніми є іншомовними словами, що пояснюється різнонаправленими мовними контактами, наприклад: обсессии - ананказми, психостимуляторы - психоаналептики. Широко розповсюджені співвідносні дублетні пари: термінологічне словосполучення - однослівний термін, коли розгорнута форма термінологічного словосполучення являє собою сполучення російських лексичних одиниць, а стисла - інтернаціональний цілюсоформлений термін: запечатление у животных - импсантинг, выразительные движения - пантомимика та ін.

Для терміносистеми психології властива значна кількість антонімічних протипоставлень. Регулярно і послідовно в досліджуваному масиві мовних одиниць проявляються обидва відомих типа антонімії - лексичний і граматичний. У термінології представлені терміни-антоніми, різні по структурі, а також кількісно-компонентному складу. Лексичний тип антонімії представлений, в основному, бінарними терміносполученнями, наприклад: речь устная - речь письменная, торможение центральное - торможение периферическое і т.д. Рідше - трьохкомпонентними терміносполученнями: натуральные психические функции - высшие психические функции. Одиничним прикладом представлена лексична антонімія у парі однослівних номінацій: маскулинность - фемининность.

Серед однослівних номінацій протиставлення найчастіше виражається словотворчими елементами, наприклад: екстериоризація - интериоризація, екстраверсія - интраверсія, екстернальність - интернальність. Семантику протилежності у перерахованих парах створюють словотворчі елементи латинського походження, порівняйте: ектерио-/интерио-/від лат. *exterior* - зовнішній; *interior* - внутрішній;/ екстра-/интра- /від лат. *extra* - зовні, *intro* - всередину;/ екстер-/интер- /від лат. *externus* - зовнішній, *internus* - внутрішній/.

У II розділі "Словотворча і структурна характеристика термінів" розглядаються основні способи творення однослівних психологічних термінів, а також аналізуються структурні типи терміносполучень психології, описуються базові моделі їх побудови.

Дослідження психологічних термінів з точки зору похідності-непохідності їх основ показало, що більшу частину складають номінації з похідними основами. Терміни-деривати, утворені від слів, що мають одну похідну основу, мають такі способи творення: а/ суфіксацію; б/ префіксацію; в/ змішані афіксальні способи; г/ субстантивацію прикметників і дієприкметників.

Суфіксальний спосіб є досить активним способом творення психологічних термінів. Найбільшу продуктивність мають такі суфікси: -НИ/Е/, -ЕНИ/Е/, -АНИ/Е/, -ЦІ/А/, -АЦІ/А/, -ЕНЦІ/А/, -ОСТЬ, -ИЗМ. Відзначається закріпленість певного семантичного значення за рядом суфіксів. Так, з допомогою суфікса -ЕНИ/Е/ виражається значення астрагованої процесуальної ознаки: замещение. З допомогою суфікса -ОСТЬ називаються властивості психіки особистості: конформність, екстернальність.

Префіксальний словотвір має у терміносистемі психології меншу продуктивність, ніж суфіксальний. Чільне положення серед префіксальних утворень займають терміни із значенням, протилежним по смислу мотивуючому слову, тобто з антонімічними словотворчими елементами. Наприклад, дис-: диссимуляція ← симуляція; не-: /група/ неофіціальна ← /група/ офіціальна і т.д.

Префіксально-суфіксальний словотвір, а також субстантивація прикметників і дієприкметників малопродуктивні в терміносистемі.

Значна кількість психологічних термінів є семантичними дериватами. Дані номінації утворені шляхом термінації загальноживаних слів літературної мови. Такі деривати ми, услід за О.Д.Мит-

рофановою, відносно до термінізованих слів^{*}. У семантиці термінізованих слів відбувається уточнення, додавання деяких елементів смислу, які роблять їх спеціальними словами. Даний процес прийнято кваліфікувати як "звуження" значення слова. Порівняємо, наприклад, наукову дефініцію і загальномовне тлумачення слова "дружба". "Дружба - близкие отношения, свойственные друзьям" /Словник російської мови С.І.Ожегова, М., 1952 р., с.154/. "Дружба - вид устойчивых, индивидуально-избирательных межличностных отношений, характеризующийся взаимной привязанностью их участников, усилением процессов аффилиации, взаимными ожиданиями ответных чувств и предпочтительности" /Психологія. Словник, М., 1990 р., с.ІІІ/. У літературній мові слово "дружба" утворене від дієслова "дружить" за допомогою суфікса -б/а/- і має значення абстрагованої процесуальної ознаки. У психологічну терміносистему дана лексична одиниця входить як семантичний дериват, набуває спеціального, термінологічного значення. У науковій дефініції зберігається архісема "відносини", диференційна сема "товариські" /тобто, притаманні друзям/ замінена на сему "міжособисті". Вводяться нові диференційні семи "процеси", "аффіліація", що є суто науковими у даній терміносистемі. Також з'являються нові диференційні семи, що є загальномовними: "взаємний", "сподівання", "почуття", "відповідний", "перевага". Таким чином, загальномовжане слово "дружба" стає членом терміносистеми психології. Цей же тип семантичної деривації характеризує такі термінізовані^у психології загальномовжані слова: зависть, задача, лідер, ложь, любовь, ненависть, поступок, сон, слухи, структура і т.д.

Серед способів творення складних слів у терміносистемі психології активні композиція, або основоскладання, і юкстапозиція, або словоскладання. Серед описуваного масиву психологічних термінів, що мають більш ніж одну мотивуючу основу, терміни-композити складають близько 70% термінологічних одиниць. Даним способом утворені як терміни-іменники, так і прикметники, що входять до складу терміносполучень. Основний масив композитів-іменників - це складні слова з підрядним відношенням основ. Як перша основа термінів-композитів виступають переважно основи іменників: групообразованіе, музикотерапія. Із займенникових основ активно використовує-

^{*} Митрофанова О.Д. Мова науково-технічної літератури, М., 1973 р.

ться компонент само-: самоактуалізація, саморегуляція і т.д. Серед композитів з опорним компонентом, рівним самостійному слову, значне місце займають утворення, характерні, головним чином, науково-технічній термінології, з першим компонентом – скороченою основою або зв'язаним корнем. Найбільш частотною є скорочена основа психо-, наприклад: психоаналіз, психодрама /всього 23 терміна/. Одичними прикладами представлені інші скорочені основи, наприклад: зоо- /зоопсихологія/, пато- /патопсихологія/, лог- /лого-терапія/, тифло- /тифлпсихологія/ і т.д. Продуктивним у сучасній психологічній термінології є тип утворень із зв'язаним першим компонентом інтернаціонального походження. Найбільш частотні такі компоненти: био₂ /той, що відноситься до життя/ – биоритми /мозга/; нейро- нейропсихологія; ауто- аутогіпноз, стерео- стереотип. Продуктивною моделлю композиції є сполучення основ із зв'язаним опорним компонентом, наприклад: -скоп /у назвах приладів та інструментів/ – тахистоскоп; -грамма /у назвах результатів запису чого-небудь/ – социограмма; -метр /у назвах приладів/ – алгезиметр. Характерним для психології є вживання зв'язаних опорних компонентів у мотивованих ними чи співвідносних з ними утвореннях з суфіксом -и/А/: -метрія /социометрія/, -графія /профессіографія/, -генія /дидактогенія/, -логія /характерологія/ і т.д. Менш продуктивним типом творення складних термінологічних номінацій є екстапозиція /біля 29% термінологічних одиниць, що мають більш ніж одну мотивуючу основу/. Між корньовими компонентами екстапозитів спостерігаються означальні підрадні відносини. Наприклад: контент – аналіз, гештальтпсихологія. Абревіація у терміносистемі психології представлена одичними утвореннями: КТР /кожно-гальваническая реакція/.

Дослідження термінології психології показало, що серед термінологічних неодиослівних номінацій виділяються три основні підгрупи по кількісно-компонентному складу: бінарні конструкції – 85%; трьохкомпонентні – 10%; полікомпонентні – 5% /розрахунок проводився від загальної кількості терміносполучень психології/.

У терміносистемі були виділені найбільш узагальнені бінарні комплекси, що є основою для побудови всіх досліджуваних терміносполучень: $A+N$, $N+N_2$, $N+N_{1/2}$. Максимальну продуктивність продемонструвала модель $A+N$, наприклад: афферентний синтез, идеомоторний акт і т.д. Другий продуктивний тип представлений дво-слівними терміносполученнями, утвореними за моделлю $N+N_2$, наприклад: ілюзії восприяття, порог ощущения і т.д. Трьохкомпо-

нентні терміносполучення утворені на основі виділених базових бінарних конструкцій.

В основі творення чотирьох- і п'ятикомпонентних терміносполучень лежать різні комбінації базових і часткових моделей меншого об'єму.

У III розділі "Динаміка розвитку терміносистеми психології" проводиться дослідження якісних та кількісних змін лексичного складу терміносистеми за 60-річний період /з 30-х років ХХ ст. і до 90-х років ХХ ст./. Визначаються провідні тенденції цієї динаміки у світлі загальної проблеми розвитку російської літературної мови. Проводиться аналіз динаміки синоніміко-антонімічних відносин.

Динаміка терміносистеми психології має подвійну обумовленість, пов'язану з розвитком наукової думки взагалі, а також з початковим етапом формування і становлення російської психологічної науки.

За 60-річний період у терміносистемі відбулись значні якісні та кількісні зміни: збереглося біля 30% термінів, що характеризуються певними понятійними чи структурними зміщеннями.

Найбільш характерним процесом якісної зміни семантики термінів є "звуження значення". Термін адаптація, що означав "привикання, приспособление органов чувств /рецепторов/ к раздражителям" /Психологічний словник, М., 1931 р., с.13/, у сучасній психології вживається як самостійно, так і у складі терміносполучень: адаптація - адаптація сенсорная - адаптація слуховая - адаптація соціальна. Прикметники, виступаючи у своїй основній функції - функції означення, виражають тут не якісну характеристику в загальноприйнятому розумінні цього слова, а родо-видові відносини. Термін адаптація утворює гіпонімічне гніздо, де вершина - родове найменування, а терміносполучення - видові. Така родо-видова співвіднесеність - загальна особливість розвитку семантики термінології психології. В деяких термінологічних номінаціях звуження, спеціалізація значення, а також розвиток родо-видової співвіднесеності призвели до зміни форм числа. Так, наприклад, термінологічні словосполучення зрительная агнозия, акустическая агнозия, тактильная агнозия зафіксовані у психологічному словнику 1931 р. в однині. У сучасній психології замість однини вживається множина, що пов'язано з виділенням різних видів агнозій.

У деяких термінів спостерігається розвиток категоріальної багатозначності на основі метонімічних переносів /перенос назви

з процесу на його результат/. Наприклад, термін проекція, що означав первісно "психический процес", у сучасній психології називає "процес и результат" /Психологія. Словник, 1990 р., с.298/.

У ряду термінів лексико-семантичні зміни відбулись шляхом лексико-семантичної конденсації. Найбільш активно використовується у терміносистемі семантичне включення з суфіксацією: конкурующая деятельность → конкуренція. Малопродуктивна семантична конденсація без суфіксації: екстериоризация чувств → екстериоризация.

За минулий період терміни, втрачені психологічною терміносистемою, складають біля 60% лексичного складу словника 1931 р., терміни, що з'явилися у терміносистемі, - біля 70%.

Оновлення лексичного складу терміносистеми відбулось у зв'язку з появою значної кількості нових галузей психології, кожна з яких формує свій категоріальний апарат.

Характерною особливістю розвитку терміносистеми психології є тенденція до втрати синонімів. У словнику 1931 р. нами виявлено 26 синонімічних пар, 19 з яких втратили у теперішній час синоніми.

Збереглися, в основному, ті синонімічні пари, у яких співіснують терміни-дублети російського та іншомовного походження.

На відміну від синонімів, кількість антонімічних пар у терміносистемі за минулий період значно збільшилась: у досліджуваному матеріалі виявлено біля 30 нових еквівалентних опозицій.

Загальні висновки зводяться до таких положень:

1. Терміносистема психології становить собою польове утворення, що складається з трьох зон - ядра, периферії, маргінальної зони. У психології ядро є незначним по кількісному складу: його формують 20% власне психологічних термінів. Периферійна зона найменш насичена й охоплює 10% термінів. У даній зоні розташовані терміни, запозичені з інших наук, що характеризуються спеціалізацією своїх значень у психології.

Найбільшою по кількісному складу є маргінальна зона, до якої відносяться терміни, що прийшли у психологію з інших областей знання без зміни значень. Її формують біля 70% термінологічних одиниць. Таким чином, різна наповненість польових зон у терміносистемі психології є специфічною рисою даної науки.

2. У терміносистемі психології активні ті ж семантичні процеси і словотворчі моделі, що і в літературній мові. Широко представлені антонімічні зв'язки, що реалізуються в термінах, різних

по структурі, а також кількісно-компонентному складу. Менш розповсюджені синонімічні зв'язки. Усі синоніми, що зустрічаються у даному терміномасиві, відносяться до термінологічних дублетів, так як вони співвідносяться з одним і тим же об'єктом. Гіпонімічні відносини у психології представлені у різних тематичних групах, серед яких особливо виділяються назви галузей психології. Частіше всього родове поняття виражене однослівним терміном, утворює немов би вершину гіпонімічного гнізда, а видові – терміносполученнями, де означення виступають конкретизаторами означуваного.

Продуктивними способами термінотворення у психології є афіксальні способи. Серед способів творення складних слів найбільш активна композиція. В термінах-композиціях активно використовуються скорочені корні інтернаціонального походження, а також зв'язані компоненти інтернаціонального походження. Менш продуктивним типом термінотворення є юкстапозиція. Абревіація як спосіб творення психологічних термінів непродуктивна.

Значна частина психологічних термінів є семантичними дериватами, утвореними шляхом термінізації загальноживаних слів російської мови. Особливістю психологічної термінології є те, що термінізовані загальноживані слова називають основні психологічні категорії.

3. Динаміка терміносистеми психології має подвійну обумовленість, пов'язану з розвитком наукової думки взагалі, а також з початковим етапом становлення і формування російської психологічної терміносистеми.

За минулий період у терміносистемі відбулись значні якісні та кількісні зміни: збереглося біля 30% термінів, що характеризуються певними понятійними чи структурними змінами; терміни, втрачені терміносистемою, складають біля 60% лексичного складу словника 1931 року; терміни, що з'явилися у терміносистемі, – біля 70%.

Найбільш характерними процесами якісної зміни семантики термінів є "звуження значення", розвиток категоріальної багатозначності на основі метонімічних переносів, лексико-семантична конденсація, а саме лексико-семантичне включення з суфіксацією.

У результаті аналізу динаміки синоніміко-антонімічних відносин нами виявлено дві протилежні тенденції: втрата синонімів та

поява нових антонімічних протиставлень.

По темі дисертації автором опубліковані такі роботи:

1. Особенности семантики и структуры терминов-названий отраслей психологии. // Терминологические чтения / цикл 2/ "Проблемы языков для специальных целей, научной и профессиональной коммуникации". Тезисы докладов. Часть I. Киев, 1991. - С.48-49.
2. Особенности структуры психологических терминов в русском языке. // Проблемы языков для специальных целей, научной и профессиональной коммуникации. Тезисы докладов международной научной конференции. Киев, 5-6 мая 1992 г. - С.140-142.
3. Про структуру і семантику термінів - назв галузей психології в російській мові. // Дослідження з філології. Збірник наукових праць. Київ. НМК ВО, 1993 р. - С.205-209.
4. Якісні зміни семантики російських психологічних термінів у діяхронії /з 30-х рр. ХХ ст. до 90-х рр. ХХ ст./ // Київськ. ун-т. Київ, 1993. - 7 с. - Рос.-Деп. в ДНТБ України. 16.11.93, № 2286 - Ук 93.
5. Структурна організація терміносистеми психології у російській мові. // Київськ. ун-т. - Київ, 1993. - 8 с. - Рос.-Деп. в ДНТБ України. 16.11.93, № 2285. - Ук 93.

Черп

AB 29.254

МГП "Тираж"
Тираж 100 экз. Заказ N 2134
Печать офсетная. Формат 60/84